

Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ
СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”**

Београд, 6. децембар 2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2016.

„СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА
И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

ЗБОРНИК РАДОВА
научни скуп националног значаја
Београд, 6. децембар 2016.

Издавач:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Снежана Николић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Миле Вуковић

Уредници:

Проф. др Александар Југовић
Проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић
Доц. др Александра Грбовић

Рецензенти:

Проф. др Мирко Филиповић, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Бранислав Бројчин, Универзитет у Београду – Факултет
за специјалну едукацију и рехабилитацију
Проф. др Мирослав Бркић, Универзитет у Београду – Факултет политичих наука

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД.

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-089-4

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 27.12.2016. године, Одлуком бр. 3/171 од 29.12.2016. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”, групе аутора, који су уредили проф. др Александар Југовић, проф. др Мирјана Јапунца-Милисављевић и доц др Александра Грбовић.

Зборник је настао као резултат пројекта „СОЦИЈАЛНА ИНКЛУЗИЈА ДЕЦЕ СА РАЗВОЈНИМ СМЕТЊАМА И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Школски апсентизам деце и младих у чијој је основи анксиозност: Одбијање одласка у школу

Данка М. РАДУЛОВИЋ
Универзитет у Београду – Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Резиме

Међу различитим видовима изостајања из школе значајно место заузимају облици школског апсентизма у чијој је основи, често непрепозната, анксиозност; они су од раније означавани као „школска фобија”, а у новије време су обележени конструктом „одбијање да се иде у школу”. Будући да има многоструке негативне последице по децу, њихове породице и ширу заједницу, веома је важно да се овај вид апсентизма што је раније могуће препозна и третира другачије у односу на класичне видове бежања од школе. Али такође и интервенције унутар саме категорије морају бити индивидуално специфичне јер одбијање одласка у школу може бити повезано са различитим видовима анксиозности: сепарационом, генерализованом, школском и социјалном фобијом и сл. Пригодан теоријски оквир за разумевање и класификацију ове групе проблема понашања нуди функционално-аналитички модел који омогућава и одабир третмана специфичног за индивидуални проблем школске анксиозности деце и младих, узимајући у обзир механизме позитивног и негативног поткрепљења који одржавају њихову социјалну неинтегрисаност.

Кључне речи: анксиозност, одбијање одласка у школу

УВОД

Изостајање и бежање деце и младих из школе један је од крупних проблема образовно-васпитног система, али и друштва у целини. Школски апсентизам је поуздан показатељ трајније социјалне неинтегрисаности (De Man, 2000) и емпијски потврђен фактор ризика од делинквенције (Радуловић, 2014). Савремена истраживања указују да постоје тешкоће у класификацији одсуства из школе; да су културне разлике, али и контекстуални фактори ризика битни у његовом разумевању; као и да су чести коморбидни поремећаји са одсуствовањем из школе (Angold et al., 1999, Радуловић, 2014).

Сложена проблематика школског апсентизма окупља стручњаке различитих профила у настојању да се усагласе ставови око његовог дефинисања, класификовања, испитивања и интервенција у овом подручју. Поред класичних интервенција некада су потребни и клинички, психолошки, па и медицински облици рада. Ово је нарочито случај са ученицима који због неодређеног страха, анксиозности и зебње (који у школи углавном остају непрепознати), избегавају и одбијају да иду у школу. Отуда међу различитим облицима школског апсентизма, све већу пажњу научне и стручне јавности привлачи управо понашање ученика везано за одбијање одласка у школу у чијој је основи анксиозност.

Видови анксиозности повезани са школским апсентизмом

За разлику од страха који се појављује као аларм при објективној опасности, анксиозност је емоција или расположење које карактерише негативан афекат, укључујући: тензију, напетост и нелагодност, пренаглашену зебњу да ће се у будућности нешто лоше десити, било неки догађај, ситуација или негативно искуство и лоша срећа (Barlow, 2002, према Радуловић, 2014). Неугодан доживљај стрепње због недефинисане опасности и напетости без правог стварног разлога, праћен је повишеном физиолошком побуђеношћу. Но, анксиозност је сложен емоционални одговор, те поред физиолошких, укључује и когнитивне и моторне компоненте. Забринутост представља когнитивну компоненту анксиозности, обухвата мисли или слике које су повезане са могућим негативним или претећим исходима оног што изазива напетост. У блажој форми она је у функцији решавања проблема (тј. адаптабилне припреме за суочавање са будућим догађајима), али ако је претерано изражена она омета процес решавања проблема и може потпуно преплавити појединца.

Анксиозни поремећаји могу се појавити код ученика на свим узрастима – и код деце и код адолесцената, а најчешћи се, поред фобичног страха од школе, срећу сепарациона анксиозност, генерализована анксиозност и социјална фобија, а у ређим случајевима опсесивно-компулзивни поремећај, панични поремећај, агорафобија, посттравматски стресни синдром, као и анксиозни поремећај који није спецификован.

Деца и млади са генерализованом анксиозношћу су пренаглашено без реалних основа забринути у вези са свим што раде, страхују да ли је њихов рад у школи и изведба у академским, спортским, ваннаставним и другим активностима и социјалним догађајима задовољавајућа, чак и онда када се она не оцењује, нити се било како другачије евалуира. Њима стално треба потврда да је исправно то што раде. Нису у стању да заврше ни један задатак без повратних информација, много пута проверавају и раде оно што су већ урадили пре него што се увере да је то прихватљиво. Осим школе избегавају и оне активности које одговарају њиховом узрасту, али и разне социјалне, спортске, забавне догађаје.

Сепарациона анксиозност (која се иначе нормално појављује на раном дечјем узрасту од око 9 до 18 месеци) представља интензивiranу анксиозност због одвојености, било перманентне или временски ограничене, од куће или од фигуре за коју су деца и млади везани (од родитеља, оног ко о њима брине и сл.). Карактерише је изражена потреба

ученика да непрестано буду у контакту са родитељима, макар и на телефонској вези. Чак и при антиципацији одвајања напетост може да ескалира до стања панике и преокупираности бригада да ће се нешто десити родитељима или њима самима док су у школи и одвојени од куће (нпр. да буду отети и сл.). Када треба и на кратко да се одвоје због одласка у школу повлаче се, постају апатични, слаба им је концентрација, жале се да су болесни или добијају нападе беса. Анксиозне реакције су им знатно израженије него што би се могле очекивати на њиховом узрасту и ометају њихово функционисање, што према DMS-IV (APA,1994) критеријумима траје у периоду од четири недеље.

Одбијање одласка у школу

За означавање школског апсентизма у чијој је основи анксиозност у прошлости су коришћени термини: „психонеуротско изостајање из школе” и „школска фобија”, док се данас овај проблем у понашању шире сагледава и назива „одбијање одласка у школу”. Конструкт „одбијање одласка у школу” (*school refusal behavior*) је прихваћен у званичним класификацијама (у DSM систему), а у широј употреби је и међу истраживачима (Kearney, 2001, 2008).

На основу емпиријских података Керни и Силверман (Kearney, Silverman, 1993, 1996) су установили да понашања везана за одбијање одласка у школу укључују: и ретко пропуштање школе; потом похађање школе под принудом, као и редовно изостајање из школе и изналагање разлога и начина избегавања школе.

Ближе одређена синтагма „одбијање одласка у школу” односи се на неприлагођено школско понашање малолетника узраста од 5 до 17. год која обухватају: (а) потпуно одсуство са школских часова и хронично непохађање школе; (б) у почетку похађање школе, а онда током школског узраста напуштање школе; (ц) похађање школе уз проблеме у понашању као што су напади беса, обично у јутарњим сатима пред полазак у школу; и (д) манифестовање снажног нерасположења током оних дана када се иде у школу, што резултује невољношћу да се иде у школу и редовним избегавајућим понашањима.

Понашања везана за одбијање одласка у школу знатно надилазе незаинтересованост или пак, невољење деце да иду у школу, будући да је у њиховој основи анксиозност, често уз придружену депресију, а некада чак и уз суицидалне идеје.

Одбијање одласка у школу спада међу озбиљна ометајућа понашања која умногоме исцрпљују родитеље који се свакодневно, месецима и годинама суочавају са тешкоћама да дете убеди да оде у школу, али и када то постигну оно бежи већ са првих часова или са одмора. Таква деца и млади су узнемирени, напети, имају проблеме у учењу, не сналазе се у релацијама са вршњацима и наставницима у школи; временом им се продубљују анксиозни и појачавају депресивни симптоми, а укључују се и у делинквенцију. Они и њихови родитељи трпе економске штете због понављања разреда, али сносе и правне последице због одустајања од школе, јер је похађање школе законска обавеза (Kearney, Silverman, 1993). Све то негативно утиче и на ефикасност родитеља у обављању њихове професионалне делатности, ремети породичну динамику, ствара конфликте и умањује шансе да се адекватно одговори на ситуацију одбијања одласка у школу.

Анксиозност у вези са одласком у школу деца и млади могу испољити на соматском нивоу (кроз вртоглавице, главобоље, мучнине, бол у стомаку, повраћање, лупање срца, знојење, сметње спавања и сл.), на когнитивном плану (заокупљени су мислима о неодређеним опасностима и напетом социјалном окружењу у школи) и на бихејвиоралном нивоу (када отворено одбијају да иду у школу, закључавају се у своју собу или у тоалет, баве се неким другим активностима када треба да пођу у школу, одуговлаче са поласком до великог закашњења и сл.). Одвојено или здружено ове компоненте анксиозности присутне су када деца и млади желе да избегну аверзивне социјалне и/или евалуативне ситуације у школи.

Процењује се да се одбијање одласка у школу среће у распону од 1-10% код школске деце. Према налазима Kearney и Silverman, (1993) скоро подједнако је присутно и међу дечама и међу девојчицама. Симптоме одбијања одласка у школу срећемо код ученика свих узраста, а проблем постаје израженији после одмора, хоспитализација, а поготову при сељењу и преласку у нову школу (Kearney & Albano, 2000).

Теоријски оквир, истраживачки налази и видови третмана одбијања одласка у школу

Дуго се сматрало да су дијагностика и третман понашања деце и адолесцената везани за одбијање одласка у школу готово искључиво у надлежности клиничара. Новији теоријски приступи као што је *функционално-аналитички модел* постулирају тезу да је у раду са децом и младима који одбијају да иду у школу неопходно укључити бихејвиоралне струке и школску заједницу. Тиме се остварује унапређење у детекцији, организовању, помоћи и третирању ове хетерогене популације. Аутори функционално-аналитичког модела, Кери и Силверман (Kearney, Silverman, 1993, 1996), препоручују да се он користи и у класификацији и испитивању и третману овог вида неприлагођеног понашања. Објашњења из перспективе функционално-аналитичког модела полазе од претпоставке да ученици одбијају да иду у школу услед једног или више од следећих разлога: (1) због избегавања ситуација или активности у школи које код њих побуђују негативне афекте (као што су анксиозност, страх и депресија); (2) због избегавања аверзивних социјалних или евалуативних ситуација (као што су усмено одговарање, прозивање и тестирање, социјална анксиозност због непријатне евалуације од стране вршњака); (3) због понашања везаних за тражење пажње (као секундарне добити од сепарационе анксиозности); и (4) због могућих „опипљивих” поткрепљења (као што је прилика да то време проведу у „развлачењу” и дангубљењу са пријатељима, у „глуварењу”, спавању до касних јутарњих сати и сл.). Деца и млади што одбијају да иду у школу због првог и другог разлога су мотивисана сходно механизму негативног поткрепљења, док се одбијање из треће и четврте категорије разлога одржава сходно механизму позитивног поткрепљења. Према мишљењу Kearney и Albano (1999, 2000) функционално-аналитички приступ разумевању и класификовању одбијања одласка у школу омогућава да се лакше одаберу и прилагоде методе третмана које су специфичне за индивидуални проблем ученика. Студије евалуације овог модела у пракси показале су његову задовољавајућу ефикасност и ефективност у идентификацији и редуковању

одбијања одласка у школу, али и у смањењу интернализованих и екстернализованих проблема у понашању. Аутори функционално-аналитичког модела су конструисали и скалу за испитивање одбијања одласка у школу (School Refusal Assessment Scale– SRAS) и то у две верзије: за децу и за родитеље (Kearney, Silverman, 1993). Скала је добре релијабилности и примењује се као средство за објективно одређивање стратегија третмана.

Анксиозност у вези са одбијањем одласка у школу, према досадашњим емпиријским сазнањима потиче како од сепарационих проблема, тако и од предимензиониране стрепње и тензије у вези са неким аспектима повезаним са школом. Ласт и сарадници (Last et al, 1987a, 1987b) су установили да деца са школском фобијом имају већу вероватноћу него деца са сепарационом анксиозношћу да испоље понашања везана за избегавање школе (100%:73%). Други подаци указују да специфични анксиозни поремећаји код родитеља предвиђају и повећавају преваленцију специфичних анксиозних поремећаја код деце која избегавају и одбијају да иду у школу (Bernastein et al., 1997). Налази прелиминарних истраживања говоре да је знатно вероватније да деца која фобично избегавају школу имају родитеље са неким специфичним фобијама и /или са самом школском фобијом. С друге стране деца која због страха од одвајања, тј. сепарационе анксиозности одбијају да иду у школу, по правилу имају родитеље са паничним поремећајем и /или агорафобијом.

И у другим емпиријским испитивањима карактеристика циљне групације деце и младих који одбијају да иду у школу и њихових родитеља установљена је прилична хетерогеност дијагностичких обележја ове популације, због чега приступи третману морају бити и индивидуално специфични, а не само генерално другачији у односу на класичне облике третмана бежања од школе.

Међу опробане ефективне приступе у овом домену спадају бихејвиорални приступи (нпр. систематска десензитизација, релаксациони тренинг, техника уговора, обликовање поткрепљењем, постепена експонираност на школско окружење или преплављивање кроз принудно форсирано похађање школе и сл.), когнитивни (нпр. модификација негативних мисли, когнитивно реструктуирање и сл.) и когнитивно-бихејвиорални терапијски приступи (нпр. рационално-емоционално-бихејвиорални модели и сл.). Шире стратегије за решавање овог облика школског апсентизма укључују алтернативне школске програме и програме из подручја социјалног здравља.

*

На основу свега изнетог јасно је да је за успешну социјалну интеграцију деце и младих са овим озбиљним проблемом понашања од пресудне важности да се он што је могуће раније идентификује и диференцирано третира у односу на класичне облике бежања од школе. Такође је значајно да се при интервенцијама води рачуна о неопходности индивидуализованог рада, уз истовремено пружање помоћи ученику и читавој породици и то уз конзистентан допринос представника школе и шире социјалне заједнице. Главни циљ је вратити дете у школу и редуковати озбиљне последице по његов психосоцијални развој. Уз овакав приступ прелиминарни подаци говоре да се деца млађа од 11 год у 90% случајева враћају у школу.

ЛИТЕРАТУРА

1. American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4rd ed. rev.), Washington. DC: American psychiatric association.
2. Angold, A., Costello, E. J., and Erkanli, A. (1999). *Comorbidity. Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40: 57-87.
3. Bernastein, G. A., Massie, E. D., Thuras, P. D., Perwien, A. R., Borchardt, C. M. & Crosby, R. D. (1997). Somatic symptoms in anxious-depressed school refusers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 661-668.
4. De Man, A. F. (2000) Predictors of adolescent running away behavior, *Social Behavior and Personality*, 28 (3), 261-268.
5. Kearney, C. A. (2008) School absenteeism and school refusal behavior in youth: A contemporary review. *Clinical Psychology Review*, 28 (3) 451-471.
6. Kearney, C. A. (2001). *School refusal behavior in youth: A functional approach to assessment and treatment school refusal behavior*, pp. 3-24 Washington, DC, US: American Psychological Association, xiii, 265.
7. Kearney, C. A., & Albano, A. M. (2000). *When children refuse school: A cognitive behavior therapy approach: Therapist guide*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.
8. Kearney, A. C., & Albano, M. A. (1999). The Functional Profiles of School Refusal Behavior: Diagnostic Aspects *Behavior Therapy*, 30 (4) 673-695.
9. Kearney, C. A., & Silverman, W. V. (1993). Measuring the feature of school refusal behavior: The School Refusal Assessment Scale. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22, 85-96.
10. Kearney, C. A., & Silverman, W. V. (1996). The evolution and reconciliation of taxonomic strategies for school refusal behavior. *Clinical psychology Science and Practice*, 3, 339-354.
11. Last, C. S., Hersen, M., Kardin, A. E., Francis, G., & Grubb, H. J. (1987a). Separation anxiety and school phobia: A comparison using DSM-III Criteria. *American Journal of Psychiatric*, 144, 653-657.
12. Last, C. S., Hersen, M., Kardin, A. E., Francis, G., & Grubb, H. J. (1987b). Psychiatric illness in the mothers of anxious children. *American Journal of Psychiatric*, 144, 1580-1583.
13. Радуловић, Д. (2014). *Психолошке основе поремећаја понашања*. Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд.

SCHOOL ABSENTEEISM OF CHILDREN AND YOUNGS BASED ON ANXIETY: SCHOOL REFUSAL BEHAVIOR

Danka M. Radulović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Among the various types of school truancy important role have forms of school absenteeism based on, often unrecognized anxiety; they were previously assigned as "school phobia", and recently marked by construct "school refusal behavior". As "school refusal behavior" has multiple negative effects on the children, their families and the wider community, it is very important to recognize as early as possible this type of absenteeism and treat it differently in relation with the classical forms of run away from the school. But also, the interventions inside that category ought to be individual specific because school refusal behavior could be founded on various forms of anxiety: separation and generalized anxiety, school and social phobia etc. An appropriate theoretical framework for understanding and classification of this group of behavioral problems provides functional – analytical model that also allows the selection of specific treatments for individual problem of school anxiety of children and youngs, taking into account the mechanisms of positive and negative reinforcement that maintain their social disintegration.

Key words: anxiety, school refusal behavior